

Kövér György

SEMÉLYES FORRÁSOK – MEGÉLT TÖRTÉNELEM

(HIK-konferencia-felhívás, 2024. augusztus, Békéscsaba)

Személyes forrásokkal már a régi történetírók is éltek. Suetonius, aki egy ideig a császár levéltárnoka volt, a hivatalos levelezés mellett használt forrásul magánleveleket. Hivatkozott Caesarnak a szenátushoz írott leveleire, ugyanakkor emlegette, hogy megvannak „bizalmas embereihez családi ügyekről írott levelei” is. Vagy amikor Mikszáth Kálmán a Jókai élete és korát írta, nemcsak Komárom város levéltárát használta, hanem a kilenc évvel idősebb leánytestvér, a későbbi Vályné, Jókai Eszter feljegyzéseit is. Az előbbiből tudhatjuk, mennyiért vették a házhelyet adó telket, az utóbbiból pedig azt, hogyan épült az új ház, ahol öccse felcseperedett.

Természetesen nemcsak a magánlevelezés vagy a családi emlékezés tekinthető személyes forrásnak. Személyes forrásul szolgálnak azok a segélykérő beadványok is, amelyek például Budapest Főváros Levéltára IX. ügyosztályának iratai között maradtak az utókorra. De személyes forrás az kórlap is, amelyet Liptómező valamelyik orvosa vezetett a gondjaira bízott paciensről (és fennmaradt az intézmény irattárában). Vagyis személyes források nem csak a levéltárak családi és személyi gyűjteményi fondjaiban (levéltáros logikával: a XIII. és XIV. fondfőcsoport) találhatóak, de nem is csak a magánszemélyek által családi ereklyeként féltve megőrzött iratokat, fényképalbumokat, naplót, memoárokat, leveleket tekinthetjük ilyennek. A személyes forrást nem egyszerűen a lelőhely, de nem is csak a benne megnyilvánuló, önmagát is alakító személyes cselekvés (hiszen legalább is a mesterséges intelligencia születése előtt minden forrást emberi lény állított elő), hanem főként a felhasználás, feldolgozás módja teszi azzá.

Használhatjuk a személyes forrásokat persze arra, ha másként nem kellően megismerhető köztörténeti vagy gazdaságtörténeti eseményt akarunk élesebben megvilágítani, és szolgálhatnak ezek a dokumentumok akár szemléletes illusztrációként a mondanivaló megerősítésére, árnyalására. Ám igazi kiaknázásuk akkor történhet, amikor általuk a történelem csoportos, hogy ne mondjuk, tömeges megélését, megtapasztalását tudjuk feltárni és bemutatni. A megélt tapasztalatot (lived experience), vagyis az élmény történetiségét (Erfahrungsgeschichte) a mikrohistoria totalitásában. Hiszen ha már a „hivatalos” forrásokat is beárnyékolta az episztemológiai kétely, ugyan ki vonhatná kétségbe a privát források szerzőinek önmagukra vonatkozó referencialitását? Hogyan érintették a háborús események a hadszíntér civil lakosságát, mit éltek át a frontszolgálat katonái a lövészárkokban, mit írtak le és miről hallgattak naplóikban?¹ Hogyan éltek túl az amúgy nagybetűsként aposztrofált Történelem névtelenségbe burkolt szereplői a munkaszolgálatot, a koncentrációs tábor, a malenkij robotot, vagy a hadifogságot? El lehet-e egyáltalán beszélni az elmondhatatlant, a megerőszakolt nők traumáit?² Vagy milyen tapasztalatokat halmoztak fel az átélők a forradalmak vagy épp a békés rendszerváltások idején? Ezeket a területeket az elmúlt évtized kutatásai számos új forrást hoztak felszínre (naplók, visszaemlékezések, levelezés stb.). A strukturált interjúk szövegéből kiinduló értelmezések pedig széles tapasztalattörténeti perspektívát nyitottak az oral history számára is. Már évtizedek óta komoly interjútarak állnak a kutatók rendelkezésére, a legfontosabb műhelyek kritikus bemutatását régen elvégezte a szakma.³ Az Oral History Archívum (OHA) anyagából azt is tudhatjuk, hogy az '56-os elítéltek gyermekeinek pályáját

¹ Molnár E. (szerk.) 2015; Molnár E. 2023.

² Pető 2018; Kunt 2019.

³ Lénárt 2007.

hogyan kísérte tovább a „konszolidáció”.⁴ Ebből a szempontból persze nem közömbös, hogy van-e ezeknek a forrásoknak számossága, összességükben adnak-e meggyőző feleletet a kutatót foglalkoztató kérdésekre s mennyiben kerülnek ezáltal hitelesen felszínre semmilyen más forrásból fel nem tárható cselekvési motívumok és magatartások.

A személyes forrásokat azonban nem csupán az ún. nagy történelmi események mélyéből felkavart hordalékként érdemes szemlélni, hiszen a társadalomtörténeti megközelítés épp a hosszú távon szinte láthatatlanul mozgó mélyáramok feltérképezéséhez igyekszik belőlük a változásirányokat kielemezni. Régóta kísérletezik ezzel a történeti néprajz és a szociális kérdések iránt fogékony agrártörténet, amikor paraszti krónikákból, adatközlőktől felvett interjúkból vagy akár periratok vallomásszövegeiből próbálja rekonstruálni a jogi burok alatt szívósan tovább élő szokásokat.⁵ A munkafolyamatok mozdulatai, a térhasználat formái, a lakberendezés normái és tárgyi kultúrája, a viselkedés gesztusai, a kommunikáció fordulatai, a családi szocializáció elemi szabályszerűségei, az iskoláztatás stratégiái nélkül üres minden történeti konstrukció. Ahogy a terepmunkák során szembesültek a szociológusok azzal az érthetetlennek tűnő problémával, hogy ugyan miként produkálhat egy dzsentrit sohasem látott cselédivadék olyan felsőbbrendű úri mentalitást, amelynek társadalmi alapjai úgymond már rég kipusztultak.

Az sem tekinthető véletlennek, hogy a politika mennyire érzéketlen a személyes források révén feltárt szociális tudásba kódolt információk befogadására. Paradigmatikus példaként említhetjük az MSZMP KB által kezdeményezett munkásosztálytörténeti kutatásokat a hetvenes években. Ennek jegyében a Kemény István köré csoportosuló ifjú szociológusok interjúk sorában tárták fel azt, hogy az osztály nemcsak a politikai diskurzus monopolizált nyelvén irreleváns konstrukció társadalmi értelemben, hanem az életformák tagozódását is más meghatározottságok irányítják, mint amit a hatalom hirdet és elvár. Válaszként „a kutatás szabadsága és a közlés felelőssége” szlogen jegyében rögvest megtiltották a kutatások publikálását, ráadásul ellehetlenítették a kutatásokat és a kutatókat is. S bár az ebből a gyökérből kisarjadt hazai szegénykutatás (SZETA) mozgalmának eredményei csak a szamizdat nyilvánosságába szorulva jelenhettek meg, az elkészült munkás-interjúk megmaradt darabjai máig várják történeti feldolgozásukat.⁶

Különösen tanulságos a személyes források elemzése egy-egy szakma, hivatás kialakulásának, intézményesülésének, társadalmi elfogadottságának vizsgálatakor. Egyes értelmiségi professziók lokális központjai tudatosan gyűjtöttek csoportos önéletrajzi elbeszéléseket a hozzájuk tartozó körzet szereplőitől. Ma már például kiadott alakban kollektívumként, mégis individuálisan is tanulmányozhatunk református lelkes-önéletrajzokat.⁷ Az ilyenfajta adatgyűjtés hagyományai egészen a 19. század elejéig visszanyúlhatnak, amint azt Ugrai János életpálya-elemzése tanulságosan bizonyították.⁸ S nemcsak a pszichohistória szempontjából tanulságosak a pszichológus életrajzok.⁹ Az oktatási intézményekre vonatkozó szocializációs narratívák hálás terepét jelentik az iskoláztatási stratégiák és pedagógiai körülmények feltérképezésének.¹⁰ De a munkás-önéletrajzok gyűjtése sem az Alltagsgeschichte mozgalmával kezdődött.¹¹

⁴ Kőrösi – Molnár A. 2000.

⁵ Mohay 2000; Deáky – Smid (szerk.) 2014; Szilágyi 2018; Csíki 2018; Koloh 2024.

⁶ Solt 1998 [1978]; Horváth S. 2011.

⁷ Kránitz (szerk.) 2013; Szabadi (szerk.) 2016.

⁸ Ugrai 2004; Ugrai 2022.

⁹ Bodor – Pléh – Lányi (szerk.) 1998.

¹⁰ Golnhofer – Szabolcs (szerk.) 2009; Sasfi 2023.

¹¹ Bódy 2000.

Személyes források egyre szélesebb léptékben szolgálják magának a történetírásnak a megismerését is: szembesíthetjük akár egy történetíró naplóját, annak publikált változatát és visszaemlékezését.¹² Az utóbbi években olyan szövegegyüttesek jelentek meg, mint Márki Sándor naplójának immár négy monumentális kötete vagy Mályusz Elemér hetvenes években írt emlékezésének régóta várt kiadása.¹³ Ha hozzászámítjuk, hogy a naplók és az emlékezések nem pusztán helyen jöttek létre, hanem hatalmas kéziratári levelezésgyűjtemény segíti a benne feljegyzett történések értelmezését, lehetségessé válik, hogy historiográfiai hagyományunk megismerése során ne csak a megjelent művet rekapituláljuk, hanem azt is, hogy az utóbbi kanonizált szövegek megszületését milyen körülmények, gondolat kísérletek előzték és alapozták meg. Mégis milyen távol vagyunk ebben a vonatkozásban a szociológusok *Voices* néven létrehozott gyűjteményétől (<https://20szazadhangja.tk.hu/kutathato-gyujtemenyek-uj>), ahol digitális formában teszik hozzáférhetővé személyes kutatási anyagaikat.¹⁴ Ha ide, szakmánk megrögzött individualizmusa miatt talán sohasem fogunk eljutni, a nyitást kezdeményező első lépéseket már most érdemes megtenni.

Javasolt előadástémakörök:

A személyes források használatának elméleti és módszertani kérdései

A paraszti krónikák emlékezeti konstrukciói

A mindennapi tapasztalat elbeszélése naplók, emlékezések és levelezés metszéspontjain

A napló személyessége és a mások számára elmondott, leírt szöveg nyilvánossága

Társadalmi csoportidentitások (életrajzi interjúk tükrében)

A professzió határainak megjelenése a személyes forrásokban

A nemi sztereotípiák a személyes forrásokban és a mentalitástörténetben

A traumák elbeszélése személyes forrásokban

A történész naplója, levelezése és visszaemlékezése

Jelentkezési határidő (kb. féloldalas absztraktok beküldésével a Hajnal István Kör titkára címére hajnaltitkar@gmail.com): **2024. június 2.**

Ajánlott irodalom:

Angyal Dávid: *Emlékezések*. (S. a. r. Czigány Lóránt) Szepsi Csombor Kör, London, 1971.

Ankersmit, Frank R.: *A történelmi tapasztalat*. Typotex, Budapest, 2004.

Aurell, Jaume: *Theoretical Perspectives on Historian's Autobiographies. From Documentation to Intervention*, Routledge, New York and London, 2016.

Balogh János Mátyás: *A Magyar Švejk. Egy naplóíró kisember mindennapjai a 19-20. századi Budapesten*. <https://magyarsvejk.blog.hu/>

Baráth Katalin: *A történetírás terhe. A magyar historiográfia rendhagyó története*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2021.

¹² Angyal 1971; Schweitzer 2001.

¹³ Márki 2015 – 2023; Mályusz 2021.

¹⁴ Kovács É. 2018.

- (Szerk. Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Pólya Kiadó, Budapest, 1998.
- Bódy Zsombor: A hétköznapi élet története. Munkás visszaemlékezések a századforduló idejéből. In: *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. (Szerk. Bódy Zsombor, Mátay Mónika, Tóth Árpád.) Osiris, Budapest, 2000. 275–293.
- (Szerk. Bódy Zsombor, Horváth Sándor): *1944/1945: társadalom a háborúban: folytonosság és változás Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- (Szerk. Bögre Zsuzsa): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. Szöveggyűjtemény. Pázmány – Társadalomtudomány 6. Budapest – Piliscsaba, 2007.
- Bögre Zsuzsa: *Élettörténeti társadalomkutatás. Elméleti és empirikus megközelítések*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2024.
- Csiki Tamás: *Eltűnt falusi világok. A 20. századi paraszti társadalom az egyéni emlékezetekben*. L'Harmattan – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2018.
- (Szerk. Deáky Zita, Smid Bernadett) *Emlék, emlékezet, életút*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2014.
- Fónagy Zoltán: Levezés a 19. századi Magyarországon. *Történelmi Szemle*, (55.) 2013. 4. 619–637.
- (Szerk. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva): *A személyes történelem forrásai*. A MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Levéltára kiadványai I. Évkönyvek, 20. Nyíregyháza, 2014.
- (Szerk. Golnhofer Erzsébet – Szabolcs Éva): *Iskola és történelmi emlékezet: Felmérés 1947 – 48-ból*. Gondolat, Budapest, 2009.
- (Szerk. Gyarmati György, Pihurik Judit): *Háborús hétköznapiak hadszíntéren, hátországban, 1939-1945*. Kronosz-MTT-ÁBTL, Pécs – Budapest, 2015.
- Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010.
- Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram, Budapest, 2016.
- Horváth Sándor: Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakszerű történelem. *Forrás*, (43.) 2011. 7–8. 21–38.
- Keszei András: *Emlékek formájában. Egyéni, társadalmi és kulturális hatások a múlt felidezésében*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015.
- H. Sas Judit: *Közelmúlt. Rendszerváltások, családtörténetek*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2003.
- Koloh Gábor: A paraszt terei. A térérzékelés változása a 19–20. századi Magyarországon. *Századok*, (158.) 2024. 1. 43–67.
- (Szerk. Kovács Éva): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, Budapest, 2008.
- Kovács Éva: A 20. Század Hangja Archivum és Kutatóműhely első évtizede. *Szociológiai Szemle* (28.) 2018. 1. 120–123.
- Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne: *Titkokkal a lelkemben éltem. Az ötvenhatos elítéltek gyermekeinek sorsa*. 1956-os Intézet, Budapest, 2000.
- Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest, 2014.
- (Szerk. és bev. Kránitz Zsolt): *„A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi önéletrajzai (1943)* Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2013.
- Kunt Gergely: *Kipontozva ... Nemi erőszak második világháborús naplókban*. Osiris, Budapest. 2019.

- Lejeune, Philippe: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Válogatott tanulmányok. L'Harmattan, Budapest, 2003.
- Lénárt András: „Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon. *Aetas* (22.) 2007. 2. 5–30.
- Losonczy Ágnes: *Sorsba fordult történelem*. Holnap, Budapest, 2005.
- Mályusz Elemér: *Visszaemlékezések* (Szerk. Soós István) Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2021.
- Márki Sándor naplói. I – IV. (Szerk. és s. a. r. Erdész Ádám) Gyula, 2015, 2018, 2021, 2023.
- Mohay Tamás: Egyének és életutak. In: *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. (Szerk. Sárkány Mihály, Szilágyi Miklós) Akadémiai Kiadó, 2000. 760–790.
- (Szerk. Molnár Eszter Edina): „... az irodalmat úgyis megette a fene”. *Naplók az első világháború idejéből*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2015.
- Molnár Eszter Edina: 1914/1923. Évek és emberek, Szubjektív történelem. In: *Hogyan lett Budapest a nemzet fővárosa?* Tanulmányok Budapest 150. és a Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program 30. születésnapjára. (Szerk. Kiss Zsuzsanna, Koloh Gábor, Somorjai Szabolcs, Kövér György) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2023. 569–593.
- Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Jaffa Kiadó, 2018.
- Plato, Alexander von: Történelem és pszichológia – oral history és pszichoanalízis. Problémavázlat és szakirodalmi áttekintés. *Korall*, 2005. 21–22. 12–45.
- Sasfi Csaba: Az utolsó békebeli matura a Krisztinavárosban. A Budapesti I. kerületi Állami Főgimnázium 1914 tavaszán érettségiző diákjainak eredményei és pályaválasztása. In: *Hogyan lett Budapest a nemzet fővárosa?* Tanulmányok Budapest 150. és a Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program 30. születésnapjára. (Szerk. Kiss Zsuzsanna, Koloh Gábor, Somorjai Szabolcs, Kövér György) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2023. 371–399.
- Schweitzer Gábor: „Szomorú a jövő, mert szomorú a jelen”. Angyal Dávid naplófeljegyzései. *Századok*, (135.) 2001. 3. 697–754.
- Sipos Balázs: *Személyes források és a történelmi tapasztalat elbeszélése. Egyének és közösségek Magyarországon 1848–1948*. Napvilág Kiadó, 2022.
- Solt Ottilia: Interjúzni muszáj. [1978] In: Solt Ottilia: *Méltóságot mindenkinek*. Összegyűjtött írások I. (Vál. szerk. Eörsi János, F. Havas Gábor, Kemény István) Beszélő, Budapest, 1998. 29–46.
- (Szerk. Szabadi István): *Tisztántúli református lelkész-önéletrajzok 1942 – 1944*. A Tisztántúli, Királyhágómelléki és Kárpátaljai Egyházkerületek lelkészeinek emlékezete. I-II. Debrecen – Nagyvárad, 2016.
- Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. L'Harmattan, 2014.
- Szilágyi Miklós: *Személyes emlékezet, élettörténet, szépirodalom*. Néprajzi tanulmányok. Kalligram, Budapest, 2018.
- Ugrai János: „Kis világnak világos kis tüköre”. *Északkelet-magyarországi református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1807–1808-ból*. Hernád kiadó, Debrecen, 2004.
- Ugrai János: Protestáns lelkészek, tanárok, tanítók. A különválás strukturális feltételeinek körvonalazódása a 19. század első felében. *Aetas* (37.) 1. 5–20.
- Vajda Júlia: *Ott, akkor ...: Túléléstörténetek a soárból*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2020.

Zombory Máté: *Traumatársadalom. Az emlékezetpolitika történeti-szociológiai kritikája*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2019.